ШАИР, ТӘРЧҮМӘЧИ, МҮӘЛЛИМ

Аббас Сәһһәт XX әср Азәрбајчан романтик ше'ринин гүдрәтли јарадычыларындан биридир. Јәнинин вә чохчәһәтли әдәби ирсә малик олан, әдәби-бәдии фикрин, бир чох сәнәләриндә, жанрларында јазыб-јарадан Сәһһәт лирик—романтик шаир, мүтәрҹим вә ушаг әдәбијјаты классики кими даһа машһурдур.

А. Сәһһәтин һәјат јолу һәссас бир шаирин, гәлби һәмишә дөгма халгына, вәтәнә хидмәт ешги илә дөјүнән габагчыл бир зијалынын јолудур. Ше'рләринин биринҹи: «Мәсәләним тәрҹүмәји-һалымдыр» — дејә шаир, тәрҹүмәји-һалы илә өгнәдәси, амаллары арасында олан сых әлагәни тамамилә дөгру гејд етмишди.

«Сәһһәт» тәхәллүсү илә танынан Аббасгулу Мәһдизадә 1874-ҹү илдә гөдим Ширван дијарында дүнјаја көлмишдир. Әсрләр боју Азәрбајчанын ири мәдәнијјәт вә тичарәт мәркәзләриндән бири кими кениш шөһрәт газанан, гојнунда даһи сәнәткарлар јетишән Шамахы өз дөгма өвладыны — балача Аббасгулуну да агушуна алмыш, онун бир шаир, бачарыглы һәким вә маариф хадими кими көлөчәк һәјат јолуну мүәјјәнләшдирмишди. Аббасгулу илк тә'лим-тәрбијәсини Шамахыда, атасы Әлаббас кишинин дәрс дедији мәнзәлә мәктәбиндә алмыш, әрәб вә фарс дилләрини өјрәнмиш, моллаханаларда тәдрис едилән дини-дидактики китабları охумушдур. Аббас Сәһһәтин Фирдөвси, Низами, Сә'ди, Фүзули кими Азәрбајҹан вә Шәрг әдәбијјаты классикләри илә илк таныш-лығы һәмин илләрдән башланыр.

Оғлунун дини тәһсил almасы, руһани олмасы Әлаббас кишинин чохданны арзусу иди. 1894-ҹү илин әвәлләриндә атасы мәнз бу нијјәтлә оғлуну Мәшһәдә—мәдрәсә тәһсилинә көндәрирсә дә, Сәһһәт мәдрәсәдә охумаг истәмир вә атасынын арзусу хилафына олараг һәмин илин ахырларында Тәһрана көдиб, дарүлфүнунун тибб шө'бәсинә дахил олур. Бурада охудуғу алты ил әрзиндә Аббас Сәһһәт франсыз, әрәб вә фарс дилләрини дәриндән өјрәнир.

Алты иллик тибб тәһсили вә бириллик өмөк фәалијјәтиндән сонра, 1901-ҹи илдә Аббас Сәһһәт дөгма вәтәни Шамахыја гајыдыр. Дин вә шәриәтә е'тинасыз мүнасибәтинә көрә мүһафизәкар дајләр тәрәфиндән јахшы гаршыланмајан кәнч шаир вә һәким бир мүддәт тамам ишсиз галыр, тәнһа һәјат кечирмәли олур. Хошбохтликдән бу һәјат о гәдәр дә узун сүрмүр. Аббас Сәһһәт тезликлә өзүнә бир нечә һәмфикир вә мүсаһиб тапыр: Сабир, Тәрраһ, Нәсеһ кими шаир һәмјәрләриләр илә таныш олур. Бу танышлыг мәтбиҹә инкишаф едиб, достлуға вә мәсләкдашлыға чеврилир.

1905-ҹи ил ингилабы Сәһһәт кими романтик шаирин дә јарадычылыг тәкамүлүндә дөнүш нөгтәси олду. Бу вахтдан е'тибарән Сәһһәтин лирик гәһрәманы өз тәлејини бүтүнлүклә халгын, вәтәнин тәлејн илә бағлады. Вәтәндашларыны әталәт вә чәһаләт јухусундан ојатмаг, онлары тәрәгги вә интибаһа, елм вә маарифә чағырыш Сәһһәтин тәрәннүм етдији әсас мотивләр олду.

1906-ҹы илдә чап етдирдији «Фәрјади-интибаһ, јахуд амали-вәтәнпәрвәрана» ше'риндә Сәһһәтин охучулары ојанмаға, заманла ајаглашмаға чағырыш нидалары, башга сөзлә, шаирин интибаһ фәрјадлары онун вәтәнпәрвәрлик гајәләри илә үзви сүрәтдә бирләшәрәк, хүсуси бир аһәнкләә сәсләнирди:

Ајыл, еј үммәти-мәһрумә, ајыл!
Ајыл, еј милләти-мәзлумә, ајыл!
Ајыл, еј бүлбүли-күлзари-вәтән!
Нәғмән илә ола бидар вәтән!

Сәһһәтин фикринчә, инди елм, мәдәнијјәт әсри, тәрәгги вә инкишаф дөмидир. Дүнјанын габагчыл, мәдәни халгları илә ајаглаша билмәк үчүн чәһаләти, гафләти бир тәрәфә атмаг, елм, маариф, тәһсил далынча кетмәк — јени әсрин, тәрәгги дөврүнүн тәләбидир. Шаирин истәр әдәби, истәрсә дә ичтимаи-публисист вә педагоки фәалијјәтиндә бу мәсәләнин маарифчилик идејасынын ән планча чәкилмәси, елм, маариф вә мәдәнијјәтин тәблиг едилмәси онун мәнз һәмин арзусу, мүчүлү јенилик дүјғусу илә бағлы иди. «Гәзет нәдир?» адлы ше'риндә (1906) «Молла Нәсреддин», «Дәбистан», «Рәһбәр», «Иршад» кими милли мәтбуат органларынын әлгышламасы, «Дидәни-кушы-вәтәндир гәзете» — дејә, бөјүк досту вә мәсләкдашы Сабирин јолу илә мәдәрәк, мәтбуаты халгын «көрән көзү» вә «ешидән гулағы» кими сачијјәләндирмәси дә бурадан ирәли көлирди.

Вәтән мәһәббәт идејасы Сәһһәт јарадычылығынын чаныны, руһуну тәшкил едир. Онун ше'рләрә гәнәд вәрән, илһамыны чошдуруб тәлатүмә мәтирән дә мәнз вәтән, милләт севкисидир. Догма вәтәни севмәји, она хидмәт етмәји Сәһһәт өзүнүн идеалы һесаб едир:

Көнлүмүн севкили мәһбубу
Вәтәнимдир, вәтәнимдир, вәтәним!

Шаирин көзүндә вәтән анадыр. Онун вәтәни Азәрбајчан дүнјанын көзәл, тәбиәтчә зәнкин өлкәләриндән биридир. «Торпағы гызылдан јарана», «Һәр күнүндә бир хәзинә јатан» дөгма јурдун зәнкин тәбии сәрвәтләрини, башы булудлара дөјән учә дағларыны, гушгонмаз гајаларыны, шафаверичи сәрин чешмәләрини, чәранлы-чүрүлү ормanларыны, әлван чичәкләр ачан бағлы-бағатлы дүзләрини һәрарәтлә тәсвир вә тәрәннүм етдикдән сонра шаир өз фикрини белә јекунлашдырыр:

Көзәл торпаг, көзәл өлүм,
Көзәл јер!
Дүнјә јараб бимисл, бибәдәл јер!..
Мән вәтәни чанымы кими севәрәм,
Руһум, етим, ганым кими
сәвәрәм.

1912-ҹи илдә мәвзусу Иран ингилабынын тарихиндән алынмыш «Әһмәдин гејрәти» поемасыны јазыб нәшр етдирмәклә Сәһһәт өзүнү вәтәнпәрәр бир шаир кими танытды.

Поеманын гәһрәманы Әһмәд өз анләсинә бир тикә чөрәк газанмаг мәгсәди илә Иран Азәрбајчанындан Бакыја ишләмәјә көлән мишларча фәһләнин биридир. Бир мүддәт гара шәһәрдәки фабрикләрин бириндә сә'јлә чалышан, Бакыда ингилаби мүбаризә мәктәби кечән Әһмәд аз сонра, Ирандә јуксәлән азадлыг һәрәкатындан хәбәр тутан кими дөрһал өз вәтәнинә кедир, «вәтәнини хаинләрдән мүдафиә етмәк» үчүн силаһа сарылыр, фәдаиләр дәстәсинә гошулур. Шаирин гәһрәманы дөјүш мејданында «аслан кими» вурушур, дүшмән үзәриндә зәфәр чалмајынча өз көндәрләринә, анләсинин јанына дөнмүр.

«Әһмәдин гејрәти»ндән фәргли олараг, «Шаир, ше'р пәриси вә шәһәрли» поемасында биз ше'рин, сәнәтин мәгсәди, әдәбијјат вә ичтимаи мүһит, јазычы вә заманә кими мүһүм мәсәләләрин бәдии һәлли илә гаршылашырыг. Бөјүк арзуларла јашајан, ше'рин, сәнәтин ичтимаи ма'насына дәрк едән, вәтәнин лајигли өвлады олмаг истәјән бир шаир илә онун мүһити арасындакы учурум, тәзад вә бурадан доған руһи изтираблар, сарсынтылар поеманын сүжет хәттини тәшкил едир.

Аббас Сәһһәт әдәби әлагәләримизин тарихиндә мүһүм рол ојнамыш, әдәбијјатымызда илк мүтәхәссис шаир-тәрҹүмәчи кими танынмышдыр. Пушкин, Лермонтов, Крылов, Горки кими бәдии сөз сәнәткарларынын надир поетик инчиләрини охучуларымыз илк дәфә Сәһһәтин илһамлы тәрҹүмәсиндә охумуш, һуманизм, вәтәнпәрвәрлик, азадлыг кими јүксәк башары идеаларын тәрәннүмү вә мүкәммәл ше'ријјәти илә дүнја шөһрәти газанан рус поезијасыны дәрин мәһәббәтлә севмишләр.

А. Сәһһәт бир шаир-мүтәрҹим кими даһа чох рус әдәбијјаты илә үлфәт вә үнсијјәт бағламыш, Пушкин, Крылов, Лермонтов, Надсон, Михајлов, Голс-Миллер кими ијирмидән артыг рус шаиринин әсәрини ана дилинә тәрҹүмә етмишдир. Сәһһәт өз тәрҹүмәләрини әвәлчә дөвру мәтбуат вә мәктәб дәрсликләриндә чап етдирмиш, сонра исә бунларын бөјүк бир һәчмини топлајараг, 1912-ҹи илдә «Мәғриб күнәшләри» ады алтында (икі китабча һалында) бурахдырмышдыр.

«Мәғриб күнәшләри»нә јазылмыш мүгәддимәдән ајдын олур ки, Сәһһәт рус шаирләринин әсәрләрини тәрҹүмә едәркән ики әсас мәгсәд изләјирди: әвәлән, һәмвәтәнләрини рус поезијасы классикләринин әсәрләри илә таныш етмәк; икинҹиси вә даһа үмдәси исә рус дилини билмәјән шаир вә әдибләримизин габагчыл рус әдәбијјаты ән'әнәләрини өјрәнмәк, мәнимсәмәк јолу илә јени-јени әсәрләрләләмә алмасы, милли әдәби фикри инкишаф етдирә, мүасир идеәләр һесабына даһа да зәнкинләшдирмәси.

Лирик-романтик шаир кими Сәһһәтин өз јарадычылыг аләми, севдији мөвзу, идеја вә поетик образлары вар. О, тәрҹүмә үчүн әсәр ахтаранда биринчи нөвбәдә руһуну охшајан, көрушләринә, зөвгүнә, үслубуна үјғун көлән шаирләрин әдәби ирсинә мүраҹиәт едирди. Сәһһәтин ориҗинал әсәрләри илә тәрҹүмәләри арасындакы мә'нәви бағлылыг, идеја-сәнәткарлыг әлагәләри дә бурадан ирәли көлирди. Рус классикләриндән тәрҹүмә үчүн әсәрләр сечдикдә, вәтән мәһәббәтини әкс етдирән ше'рләрә хүсуси диггәт вермәси тәсадүфи дејилди.

Сәһһәт тәрҹүмәләри үзәриндә дә јарадычы илһамла ишләјир, ана дилимизин зәнкин сөз хәзинәсиндән, ма'на инчәликләриндән, афәристик ифадәләрдән кениш истифадә јолу илә Крылов, Пушкин, Лермонтов ше'ринә хас олан хүсусијјәтләри — һәгигилији, образлылығы, инчә, зәриф јумору гөрүјүсахламаға мүвәффәг олурду. Сәһһәтин бир тәрҹүмәчи кими мәһарәти бәрабәр аз-чох тәсәввүр алмаг үчүн тәкчә Пушкинин «Гафгаз ше'ринин тәрҹүмәсиндән кәтирдијимиз бу мисраларa диггәт етмәк кифајәтдир:

Гафгаз алтымдадыр... Ән мүдһиш
Олан, ајрәвәдо мән,
Түтмушам тәк учурум, гарлы
даг үстүндә гәрар.
Гарагүш учмаға гәдәрсиз,
Узаг бир-тәпәдән,
Пә гәдәр јүксәк учарса,
Јенә дөврәмдә учар.

А. Сәһһәт әсримизин әввәлләриндә сүр'әтли инкишаф јолуна дүшән маариф чәһәтинин һәгиги мүчаһидләриндән бири иди. Он беш илә гәдәр мәктәбләрдә, бидаәсиә педагожи фәалијјәт көстәрән, ичтимаи-мәдәни һәјатда фәал иштирак едән, мәктәбләрә үчүн дәрсликләр јазан (М. Мәһмудбәјовла бирләә) А. Сәһһәт, өзү заманда, милли ушаг поезијамызын ән јахшы нүмунәләрини јарадан сәнәткарлар сырасында фәхри јер тутур. Бу чәһәтдән Сәһһәтин хидмәтә М. Ә. Сабир, С. С. Ахундов, А. Шаиг кими ушаг әдәбијјатымызын классикләри илә мүгајисә едилә билər.

Аббас Сәһһәтин зәнкин, ориҗинал әдәби ирсиндә ушаглар үчүн јазылмыш әсәрләр ајрыча силсилә тәшкил едир. Ушаглара габагчыл, мүтәрәгги фикирләр, халгы, вәтәни севмәк, әмәји, мүәллимә вә ата-анаја һөрмәт, мәктәбә рәғбәт, достлуғда сәдәгәтли олмаг, дөгручулуг кими кәчиб әхлаги сифәтләр ашылајан бу әсәрләр форма, мәзмун, үслуб чәһәтдән дә әлвән, рәнкарәнкдир.

Сәһһәт ушаг әдәбијјаты саһәсинә тәсадүфи көлмәмишдир. Әсримизин әввәлләриндә маариф вә педагожи фикир саһәсиндәки чанланма Сабир, Сүлејман Сани, Гәнизадә, Шаиг кими, Сәһһәти дә мәктәб, тә'лим-тәрбијә ишинә бағламышдыр. Мәктәб шө'бәсинин күндән-күнә кенишләнмәси, ушаг мәтбуатынын мејдана көлмәси вә инкишафы, дәрслик вә тәдрис вәсаитләринин нәшри XX әсрин илк он беш илиндә Азәрбајчанда сон дәрәчә гүвәтли ушаг әдәбијјатынын јарамасыны шәртләндирән амилләрдән иди.

Сәһһәтин ушаглар үчүн јаздығы вә тәрҹүмә етдији әсәрләри әсасән «Дәбистан», «Рәһбәр» вә «Мәктәб» журналларында, «Түрк әлифбасы», «Икинҹи ил», «Јени мәктәб», «Күлзар» кими дәрсликләрдә чап олунмушдур. Шаирин мүәллим вә дәрслик мүәллифлији илә ушаг әдәбијјаты саһәсиндәки сәмәрәли фәалијјәти бир-бириндә аһәнкдар сүрәтдә тамамлајырды.

Истәр һәссас шаир-мүәллим, истәрсә бир һәким-психолог олараг Сәһһәт һәнгы тәбиәтә, инсана, һәм дә ушагларын руһи инкишаф мәсәләләринә, јаш вә физиолоҹи хүсусијјәтләринә дәриндән бәләд иди. Көрәләрин өзүнәмәхсус аләмини, е'ҹазкар ушаг дүнјасынын сирләрини јахшы билирди. Бизчә, Сәһһәтин ушаг поезијасындакы мисилсиз гәләм гүдрәтини вә наилијјәтләрини, шаирин мүчүлү исте'дады илә јанашы, бир дә бунунла изаһ етмәк лазымдыр.

Јығчам сүжет вә әхлаги нәтичә, тәрбијәви гајә, поетик дилин садәлији вә тәбиилији, форма әлвәнлији, ојнаг вәзн вә аһәнкдарлыг, елин зәнкин сөз сәрвәтиндән, охшама, лајла вә бајатылардан, атәлар сөзү вә мәсәләләрдән кениш истифадә, ушағын һисс вә һәјәчанынын ән плана чәкмәси, әјанилијә хүсуси диггәт јетирмәк — бүтүн бунлар Сәһһәтин ушаг ше'рләриндә нәзәрә чарпан диггәтәлајиг хүсусијјәтләрдәндир. «Ана вә бала», «Јаз», «Бағча», «Илк бәһар», «Чүчәләр», «Гушлар», «Кәч» вә с. кими онларча ше'рин дилләр әзбәри олмасы, бу күн белә бәдии-тәрбијәви әһәмијјәтини сахлајараг, мәктәбләрин, идеја-естетик тәрбијәсиндә мүһүм рол ојнамасы, мәнз һәмин хүсусијјәтләрлә бағлыдыр вә мүәллифин ушаг психолоҹијасына, зөвгүнә дәриндән бәләдлијинә, ушағларын руһуну охшамаг мәһарәтинә дәлаләт едир.

Сәһһәтин ушаглар үчүн јаздығы, өз тәбиилији вә бәдиилији илә сечилән ән јахшы ше'рләри, нәғмәләри һәгиги поетик илһамын, јарадычы әмәјин мәһсулудур. Шаирин умумән јарадычылығында олдуғу кими, бу әсәрләрдә дә мөвзу дәнәси кениш, ичтимаи мәзмун гүвәтлидир. Ушаглара кичик јашларындан тәбиәт вә чәмијјәт мәсәләләринә дәрин зәрури билик вермәк, онлары вәтәнә, зәһмәтә, ата-анаја мәһәббәт руһунда тәрбијәләндирмәк мәјли үстүндүр.

Бөјүк досту М. Ә. Сабир кими, Аббас Сәһһәтин дә көзәл, ишыглы арзулары анчаг Совет һакимијјәти илләриндә һәјата кечмиш, әсәрләри нүтләви тиражла нәшр едиләрәк кениш охучулара чатдырылмышдыр. Республикамызда мәктәбләрә, китабханалара, ичүчләрә Аббас Сәһһәт ады верилмәси, онун анадан олмасынын 100 иллијинин бөјүк тантәнә илә гејд едилмәси бу өлмәз вәтәнпәрвәрә бәсләнән үмумхалг мәһәббәтинин ифадәсидир.

Мәммәд МӘММӘДОВ,
филолоҹи елмләр доктору,
профессор.

Аббас Сәһһәт мәдәни ирсими-